

Araştırma Makalesi/ Research Article

Urfa Sancağı'nda 1890 Kolera Salgını

Turgut Subaşı*

(ORCID: 0000-0003-1677-0440)

Makale Gönderim Tarihi
13.12.2021

Makale Kabul Tarihi
22.12.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Subaşı, T., " Urfa Sancağı'nda 1890 Kolera Salgını", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/ Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, (Aralık 2021): 246-269.

APA: Subaşı, T. (2021). Urfa Sancağı'nda 1890 Kolera Salgını. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı), Aralık 2021, 246-269.

Öz

Osmanlı belgelerinde; "illet-i kolera" , "illet-i âdiyye" veya "illet-i mahûf" olarak adlandırılan kolera, kısa sürede müdahale edilmezse, öldürücü olan bir bulaşıcı hastalığa dönüşür. Genellikle sıcak aylarda daha fazla görülen kolera, salgın bir hastalık olup, kirli su kaynakları bu hastalığın bulaşmasında en önemli etkidir. Özellikle, kışla, hapisane, okul ve hastane gibi mekânlarda, hastalığın salgına dönüşme riski daha yüksektir.

Kolera, XIX. yüzyılın karakteristik bir hastalığı olduğundan dolayı bu yüzyıl, kolera yüzyılı olarak nitelendirilmiştir. Kolera XIX. yüzyılda Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtalarının nerdeyse tamamına yayılmış, dünyada birçok insanın ölümüne sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk kolera vakası 1822 yılında görülmüş, 1831 yılında ise ilk defa salgın bir hastalık haline dönüşmüştür. Araştırmamızın konusu olan 1890 kolera salgını, içinde Urfa Sancağı'nın da yer aldığı Halep'ten

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, subasi@sakarya.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

Trabzon'a, Sivas'tan Erbil'e, Hicaz'dan Erzurum'a kadar çok geniş bir alanda yayılmıştır.

Urfa Sancağı'nda görülen kolera vakaları başlangıçta çok önemsenmemiş, hatta belgelere yansıyan haliyle "Urfa'da kolera vukuatı olmadığı" belirtilmiştir. Ancak daha sonra durumun böyle olmadığı anlaşıldığı için koleraya yakalananlar hakkında ayrıntılı raporlar vermeye başlanmıştır. Urfa Sancağı'nda kolera salgınından dolayı çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Urfa da baş gösteren koleranın Mardin ve Harran'da bulunan mültecilerden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Kolera vakalarının Urfa'da da görülmesi üzerine buna karşı tedbirler alınmış, bölgenin çeşitli yerlerine "tahaffuzhaneler" kurulmuştur. Zaman içinde bu karantina bölgeleri koleranın seyrine göre değişiklik göstermiştir. Koleraya karşı alınan önlemlere ek olarak bu "tahaffuzhaneler" de görevli memur ve doktorların maaşları ve diğer giderler için sıhhiye tahsisatına bir miktar daha zam yapılmıştır. Koleraya karşı başlangıçta gösterilen tavırdan olsa gerek, Urfa Sancağı'nda "koleraya karşı gerekli tedbirlerin alınmadığı" iddiaları dile getirilmiş olsa da, yapılan tahkikat sonucunda bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Bu çalışmada 1890 yılı içerisinde Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde görülen kolera salgınının, Urfa Sancağı'nda da yayılması ve alınan tedbirler üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ana kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki konu ile alakalı çeşitli kataloglar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Urfa Sancağı, Kolera, Salgın Hastalık, 1890, Karantina.

1890 Cholera Epidemic in the Sanjak of Urfa

Abstract

In Ottoman documents; Cholera called "illet-i kolera", "illet-i âdiyye" or "illet-i mahûf" is an infectious disease which is quite deadly if not intervened in a short time. Cholera, which is usually seen more often in the hot months, is an epidemic disease and polluted water sources are the most important factor in the transmission of this disease. Especially in places such as barracks, prisons, schools and hospitals, the spreading risk of this disease is more likely to become an epidemic.

Cholera was a characteristic disease of the 19th century, so this century has been described as a cholera century. In the nineteenth century, Cholera swept almost all the world in Asia, Africa, Europe and America, causing many people to die in the world.

The first known cholera case in the Ottoman Empire was seen in 1822, and in 1831 it became the epidemic disease for the first time. The 1890 cholera epidemic, which is the subject of our research, has spread to a wide area from Aleppo (where Sanjak of Urfa is located) to Trabzon, from Sivas to Erbil, from Hijaz to Erzurum.

The cholera cases seen in Sanjak of Urfa were not considered very important at the beginning, even as reflected in the document, "there is no cholera case in Urfa". But later it became clear that this was not the case. Thereupon, detailed reports have been started to be prepared about those caught in cholera. Many people lost their lives because of cholera outbreak in Sanjak of Urfa. It is stated that the cholera outbreak in Urfa is caused by the refugees living in Mardin and Harran. When the cholera epidemic was seen in Urfa, measures were taken against it and health centres were established in various parts of the region. Over time, these quarantine zones changed according to the spread of Cholera. In addition to the measures taken against Cholera, there has been a raise in salaries and other costs for officers and doctors in these health centres. It was alleged in Sanjak of Urfa that "necessary precautions against Cholera were not taken", but it was understood that this was not true as a result of the investigation.

In this study, the effects of the cholera epidemic seen in many parts of the Ottoman country in 1890 and the measures taken will be discussed. The main source of the work is the various catalogues related to the subject in the Prime Ministry's Ottoman Archives.

Keywords: Urfa, Sanjak of Urfa, Cholera, Epidemic Disease, 1890, Quarantine.

Salgın Hastalıklar

İnsanlık tarihinin en büyük afetlerinden birisi hiç şüphesiz ki bulaşıcı hastalıklardır. Herhangi bir mikroorganizmanın insan bedenine girip, burada yerleşerek çoğalmasına "bulaşma", bunun sonucu ortaya çıkan hastalığa da "bulaşıcı-salgın" adı verilmektedir.¹ Küçük canlılar olarak kabul

¹ A. Tuncer, *Toplum Sağlığında Enfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, Ankara 1982, s. 3. Hastalıkların niteliğini ilk kavrayan kişi Yunanlı hekim Hipokrat olmuştur. Tababet ve tedavinin kurucusu sayılan Hipokrat (Hippocrates, MÖ. 460-377), halk sağlığı ve hastalıkları konusunda 7 cilt kitap yazmıştır. Hipokrat, hastalıkları vücudun vital sıvılarındaki bozukluklara bağlamış ve hastalıkları akut, kronik, epidemik ve endemik olarak sınıflandırmıştır. Hastalıkların topraktan çıkan fena hava ile su, yıldız, rüzgârların

edilen bu mikroorganizmaların sebep oldukları bulaşıcı hastalıklar, tarih boyunca büyük acılara ve insanların kitleler halinde ölmesine sebep olduğu gibi, bazı toplumların kültürel, sosyal ve ekonomik hayatını da derinden etkilemiştir.²

Salgın hastalıklar, sağlıksız ortamların oluşması, çevre dengesinin bozulması, kıtlık, fakirlik, doğal afetler gibi çeşitli sebepler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunlara karşı zamanında ve yeterli tedbir alınmadığı takdirde, toplum doğru bir şekilde bilgilendirilmediğinde ve uygun tedavi usulleri bulunmadığında toplu ölümleri beraberinde getirmektedir.³ Mesela XIV. yüzyılın ortalarında, Avrupa'da kötü hayat şartları sonucu ortaya çıkan salgın hastalıklar sebebiyle, 40 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir. Avrupalılar tarafından bu durum "Allah'ın Gazabı" ⁴ olarak nitelendirildiği için, buna karşı başlangıçta tedbir alma gereği de duyulmamıştır.⁵ Ancak Rönesans'la birlikte Avrupa'da bilime yönelme başlayınca, bulaşıcı hastalıklara sebep olan mikroorganizmalarla ilgili çalışmalar artmış, 1928 yılında antibiyotikğin keşfi ile birlikte salgınlar büyük ölçüde kontrol altına alınmaya başlanmıştır.⁶

Sanayi inkılabıyla birlikte buharlı gemilerin ve demiryollarının toplum hayatına girmesi ve ulaşımın kolaylaşması sonucu insan hareketliliği büyük oranda arttı. Ayrıca 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla

yönü ve mevsimlerin etkisiyle oluştuğuna dikkat çekmiştir. <http://www.mikrobiyoloji.org/TR/Genel/BelgeKardes.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF8F59EC4393613791>, 05.12.2021.

² Eray Serdar Yurdakul, "Tarihte Önemli Bulaşıcı Hastalık Salgınları", *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı Özel Dergisi*, cilt 1, sayı 3, 2015, s. 1-6.

³ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ 2004, s. 11.

⁴ M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2010, 202.

⁵ Bu dönemde Avrupa'da bulaşıcı hastalıklar tanımlanmadığı için, günahkâr bir yaşamın ilahi cezası olduğuna inanılıyordu. Bundan dolayı o dönemde salgın hastalıklara *bela* ve *felaket* anlamına gelen "plague" tabiri kullanılıyordu. Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'ta Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, s. 1320.

⁶ Bir mikroorganizma tarafından yapılan ve başka mikroorganizmaları öldüren veya üremelerine mani olan maddelere antibiyotik adı verilmektedir. İlk antibiyotik İngiliz bilim adamı Alexander Fleming tarafından 1928 yılında keşfedilmiştir. Murat Topal, Gülşad Uslu Şenel, E. Işıl Arslan Topal, Erdal Öbek, "Antibiyotikler ve Kullanım Alanları", *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, cilt 31, sayı 3, Kasım 2015, s. 121-127.

birlikte uluslararası ticaretin genişlemesi, hac seyahatlerinin artması ve Avrupa'dan Amerika'ya göçlerin başlaması gibi sebeplerden dolayı salgın hastalıkların bir yerden başka bir yere taşınması ve geniş bölgeleri etkisi altına alması da hızlandı.⁷ Bu durum ise salgın hastalıklara karşı uluslararası işbirliğini zorunlu bir hale getirdi. Nitekim 1851 yılında Paris Sağlık Konferansı ile ilk adım atılarak salgınlara karşı uluslararası teşrik-i mesainin geliştirilmesi amacıyla düzenli olarak toplantılar ve konferanslar yapılmaya başlandı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu iş birliği neticesinde, şehirlerde lağım sistemlerinin düzenlenmesi ve temiz içme suyu sağlanması gibi bazı önlemler alındı. Ancak halk sağlığı alanında atılan bu olumlu adımlara rağmen, salgın hastalıklar kontrol altına alınamadı. Bunun sonucu olarak, 1854 yılında sadece Londra'da 14 bin kolera vakası görülmüştür.⁸

1890 Yılına Kadar Osmanlı Devletinde Kolera

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'da, kolera karşılığı olarak "heyza" ve "heyne"⁹ kavramları kullanılırken, Osmanlı belgelerinde kolera, "illet-i kolera", "illet-i âdiyye", "illet-i mahûf" ve bazen de salgın hastalık anlamına gelen *ilel-i sâriyye* şeklinde de tanımlanmıştır.

Kolera, "Vibrio cholerae" isimli bir bakterinin neden olduğu bir bağırsak enfeksiyonudur. Hastalık, ince bağırsaklara tutunarak ishal, karın ağrısı, şişlik ve kusma belirtilerine neden olur. Aşırı su ve tuz kaybı meydana getirir, deri kurur, vücut ısısı düşer. Bu nedenle kolera saatler içinde ölüme neden olabilir. Hastalığın etkeni olan kolera virüsü (*vibrio*

⁷ Sinan Kunalp, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", (çev. Münir Atalar), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (OTAM) sayı 7, 1996, s. 497; Nermin Ersoy, Yüksel Güngör, Aslıhan Akpınar, CebraİL Yılmaz, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit'te Salgınlar ve Karantinalar", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, cilt 2, 2015, s. 947.

⁸ XVII. Yüzyılın başlarından itibaren, Londra'da salgın hastalıklar sonucu ölenlerin işlendiği ilk kayıt, "Bills of Mortality" kayıtlarıdır. 1603 yılından itibaren salgın hastalıkların artışı ve azalışlarını takip etmek amacıyla, kilise görevlileri tarafından bu veriler toplanmış ve haftalık olarak da işlenmiştir. Haldun Akpınar, "Bulaşıcı Hastalıkların Yayılımının Tahmininde Deterministik Modellerin Kullanılması" *Öneri Dergisi*, cilt 10, sayı 38, 2012, s. 98.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/165714>, 05.12.2021.

⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1982, s 430.

cholerae), 1884 yılında Robert Koch tarafından keşfedilmiştir. Güneşe, ısıya ve dezenfeksiyona karşı direnci gayet az olan mikrop, ıslak çamaşırlarda, suda, çamurda, nemli besinlerde ve dışkıda uzun süre yaşayabilmektedir. Genellikle sıcak aylarda daha fazla görülen kolera, salgın bir hastalık olup, genelde bozuk kanalizasyon sistemlerinden içme su kuyularına sızan kirli su kaynakları, bu hastalığın bulaşmasında en önemli etkindir. Özellikle kışla, hapishane, okul ve hastane gibi mekânlarda, hastalığın salgına dönüşme riski daha yüksektir.

Kolera hastalığının yayılmasındaki diğer bir etken de *vibrio cholerae* virüsünü taşıyan insanlar ve hastalığı atlatan taşıyıcılarıdır. Vücuttan dışarı atılan virüs, içme sularına ve pişmeden yenen besin maddelerine geçmekte ve böylece bu besin maddelerini tüketenlere de kolera virüsü bulaşmaktadır. Virüslü eşyalara temas edilmesi, yemek yeme gereçlerinin ortak kullanılması neticesinde de hastalığın bulaştığı görülmektedir.¹⁰

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren küresel bir tehdit haline gelen kolera, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de sosyal, psikolojik, ekonomik ve gündelik hayatı bütün yönleriyle derinden sarsmıştır. Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk kolera vakası 1822 yılında görülmüş, 1831 yılında ise ilk defa salgın bir hastalık haline dönüşmüştür. Kolera, Basra Körfezi'nden başlayarak, Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine, oradan da İstanbul'a ulaşmıştır.¹¹

"*Vibrio cholerae*" mikrobulunun sebep olduğu kolera hastalığının kökeni Hindistan'da Aşağı Bengal deltası üzerinde bulunan Ganj ile Brahmaputra Nehirleri arasındaki bölgedir. Hindistan'da 1768'den itibaren varlığı bilinen kolera, lokal olarak her mevsim kendini gösterip, ölümlere neden olmuştur. Hindistan kaynaklı, "*Asiatic Cholera*" olarak da adlandırılan bu hastalık ticari vasıtalarla yayılmış ve dünyada büyük tahribata sebep olmuştur. "*Cholera Europa*" adı ile nitelendirilen türü

¹⁰ Ekrem Kadri Unat, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, İstanbul 1949, s. 261-263.

¹¹ Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22-23 Mayıs 2000)*, İstanbul 2001, s. 310;

Nuran Yıldırım, "Kolera Salgınları" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5, 1994, s. 45-47.

ise daha çok yaz ve sonbahar aylarında Avrupa'da görülmüştür.¹² Kolera virüsünün Hindistan'dan dünyaya yayılmasına İngilizler vasıta olmuştur. İngiltere'nin Hindistan'ı kontrol altına alabilmek için giriştiği savaşlar sırasında bu virüs İngiliz askerine bulaşmış, İngiliz askerleri gittikleri dünyanın her yerine bu virüsü beraber götürmüş ve o bölge insanlarına da bulaştırmıştır. Mesela 1816 ve 1818'de Afganistan ve Nepal'e, 1820 ve 1822'de Seylan, Endonezya, Çin ve Japonya'ya, oradan da 1830 başlarında ise Avrupa'ya ulaşmıştır.¹³ Böylece Hindistan'da uzun bir süre endemik¹⁴ olarak görülen kolera, savaşlar, yeni ulaşım araçlarının gelişmesi ve insan hareketliliğinin artması sebebiyle Hindistan dışına çıkarak, Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika gibi dünyanın birçok yerinde büyük salgınlara sebep olmuştur.¹⁵

Kolera salgınının kıtaları birbirine bağlayan, deniz ve kara ticaret yollarının kesiştiği önemli bir geçiş noktasında bulunan Osmanlı topraklarına da ulaşması zor olmamıştır. Deniz yolu ulaşımının ve ticari ilişkilerin gelişmesi, çeşitli nedenlerden dolayı göçler ve kutsal toprakların Osmanlı coğrafyası içerisinde olmasından dolayı, dünyanın dört bir yanından, on binlerce Müslümanın hac ibadetini yerine getirmek amacıyla bu bölgeye gelmesiyle birlikte, Osmanlı toprakları kolerayla tanışmıştır. Kolera salgını Osmanlı topraklarında kısa bir süre içerisinde etkisini göstermiş ve çok büyük kayıplara sebep olmuştur. Sadece Medine ve Cidde'de 30 bin insan kolera salgınından hayatını kaybetmiştir.¹⁶ Her ne kadar Osmanlı yönetimi kolera salgınının daha

¹² Mehmet Ak, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 4, sayı 17, 2011, s. 255.

¹³ Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2013, s. 40; Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul 2007, s. 6-7; Hakan Asan, "Diyarbakır'da Toplum Sağlığını Tehdit Eden Bir Hastalık: 1890 Kolera Salgını", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, cilt I, Diyarbakır 2016, s. 349-361.

¹⁴ Epidemiyoloji; hastalıkların toplumdaki dağılımı ve etkenlerini istatistiki yöntemleriyle inceleyen tıp dalıdır. Bir bölgede aynı anda birçok insanı etkisi altına alarak, hızla yayılıp salgın bir hastalık haline gelmesine "epidem", dünya çapında geniş bir alanda etkisini gösteren salgın hastalık için ise "pandemi" tabiri kullanılmaktadır. Miquel Porta, (ed.), *Dictionary of Epidemiology*, Oxford 2008, s. 179.

¹⁵ Esat Aktaş, "Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 8, sayı 39, Ağustos 2015, s. 244-253.

¹⁶ Sinan Kunalı, "Osmanlı Yönetimindeki (1831- 1911) Hicaz'da Hac ve Kolera" (çev. Münir Atalar), *OTAM*, Sayı 7, Ankara 1996, s. 511; Zafer Atar, "İzmit Ve Çevresinde

fazla alana yayılmasını engellemek için gayret göstermişse de, bunda başarılı olamamış ve kolera İstanbul'a kadar yayılmıştır.¹⁷

Kolera virüsü, 1831 yılında Odesa'dan İstanbul'a gelen bir gemi ile şehre taşınmış ve kısa süre içerisinde de salgına dönüşmüştür. Bunun üzerine Bâb-ı Âli derhal İstanbul Boğazı'nda karantina uygulamasını başlatmış ve İstanbul'a gelen bütün gemiler karantina uygulamasına tabi tutulmuştur. İstanbul halkının yeni tanıştığı bu hastalığa karşı, öncelikli olarak yöneticileri bilgilendirmek amacıyla, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tarafından *Kolera Risalesi* adıyla bir kitapçık hazırlanmıştır. Bu kitapçık devlet büyüklerine, sivil ve askeri görevlilere ve mahalle muhtarlarına dağıtılmıştır.¹⁸

Alınan bu öncelikli tedbirlerin yanı sıra 1835 yılında da Çanakale'de ilk *Tahaffuzhane*¹⁹ ihdas edilmiştir. Nisan 1838 de ise İstanbul'da Karantina İdaresi (*Meclis-i Tahaffuz*) kurularak yerli ve yabancı uzmanlar burada görevlendirilmiştir.²⁰ Bu mecliste istihdam edilen yabancı uzmanların en temel görevi ise salgın hastalıklara karşı Avrupa'nın bugüne kadar tecrübe ederek geliştirdiği yöntemleri, Osmanlı Devleti'nde de uygulama çalışmalarını yürütmektir. Bütün bu tedbirlere rağmen, kolera salgını sebebiyle İstanbul'da 5-6 bin kişinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.²¹

Osmanlı topraklarında ikinci kolera salgını ilkinden 16 yıl sonra yani 1847 yılında ortaya çıkmış ve bir kez daha İstanbul halkını tehdit

Kolera Salgını (1894)", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2016, s. 839.

¹⁷ Nursal Kumaş, "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)", *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 21, 2011/2, s. 215.

¹⁸ Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, cilt 6, sayı 1, 2017, s. 42.

¹⁹ Arapça korunmak manasına gelen "*tahaffuz*", hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla virüs taşıyan hastaların belirli bir müddet zorunlu ikametleri için tahsis edilen yerlere *tahaffuzhane* denmekteydi. Bir bölgeden başka bir bölgeye hastalığın bulaşmasını ve yayılmasını engellemek için, şehrin giriş ve çıkışlarında, şehre ulaşan yolların önemli noktalarında, bölgeye giriş yapacak olanların, belirli bir süre gözetim altına alındığı ve tedavi edildiği yerlere de *Tahaffuzhane* denilmektedir.

²⁰ Mine Şehiraltı, "İzmit'te Kolera Salgınları", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, cilt 18, sayı 3, 2010, s. 134.

²¹ Nuran Yıldırım, *A History of Healthcare in Istanbul*, İstanbul 2010, s. 77-79.

etmiştir. Bu ikinci kolera salgını, İran üzerinden Tiflis, Gürcistan, Kerç, Taygan ve ardından da Erzurum ve Trabzon'a yayılmış oradan da İstanbul'a ulaşmıştır.²² Kırım Savaşı sebebiyle de Kars'a kadar etki alanını genişletmiştir.²³ İstanbul'daki ilk kolera vakası ilginçtir ki, Galata'da *Meclis-i Tahaffuz*'da görevli Mehmet Ağa'da tespit edilmiştir. Bunun üzerine yoğun tedbirler yürürlüğe konularak, İstanbul'daki limanlara gelen bütün gemiler, 10 gün süreyle karantina uygulamasına tabi tutulup, sağlık yönünden sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bütün bu tedbirlere rağmen, İstanbul'da 64 gün içinde 668 kişi kolera hastalığına yakalanmış ve bunların 302'si hayatını kaybetmiştir.²⁴

Osmanlı coğrafyasını etkileyen üçüncü büyük kolera salgını ise 1854 yılında Fransa üzerinden gelmiş ve bunu, dünyanın büyük bir kısmını etkileyen 1865 kolera salgını izlemiştir. 1865 tarihli salgının kaynağı da yine Hindistan'dır. Deniz yoluyla Hicaz ve Mısır'a, oradan da bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bu salgın, hac görevini yapıp memleketlerine dönen hacılar vasıtasıyla, Osmanlı Devleti'nin topraklarında geniş bir alana yayılmıştır. Öyle ki 1865 de sadece Hicaz'da yaklaşık 30 bin kişinin hayatını kaybettiği düşünülmektedir.²⁵

Özellikle Avrupa'da büyük tahribata ve can kaybına sebep olan kolera salgınına karşı birlikte çözüm aramak için, 1866 yılında İstanbul'da uluslararası bir Sağlık Konferansı düzenlenmiş ve uygulanacak karantina usulleri ile ilgili bazı kararlar alınmıştır. Konferans 13 Şubat 1866 tarihinde, Fuat Paşa tarafından yapılan açılış konuşmasıyla başlamıştır. Bu konferansa; Avusturya, Belçika, Britanya, Danimarka, Fransa, Yunanistan, Hollanda, İran, Portekiz, Prusya, Rusya ve İsviçre'den temsilciler katılmıştır. Konferansa katılan temsilciler arasında koleranın nereden ve nasıl dünyaya yayıldığı konusunda fikir birliği yoktur. Bazı temsilciler, koleranın Hindistan'dan dünyaya

²² Esat Aktaş, "Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 8, sayı 39, Ağustos 2015, s. 244-253; Özgür Yılmaz, "Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)", *Mavi Atlas*, cilt 5, sayı 1, 2017, s.172-200.

²³ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, cilt 1, İstanbul 1976, s. 35.

²⁴ Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, cilt 6, sayı 1, 2017, s. 43.

²⁵ Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülâsyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji", *Belleten*, cilt II, sayı 7-8, 1938, s. 452.

yayıldığını, Hindistan'da yeterli önlemlerin alınmadığını ileri sürerken, İngiliz delege gösterilen delillere rağmen bu görüşü reddedip, hastalığın yöresel karakteristik bir özelliğe sahip olduğu noktasında ısrar etmiştir. Kongre delegelerinin bu fikir ayrılığına rağmen, hastalığın kaynağı neresi olursa olsun, kolera salgının hac ibadetini yerine getirip memleketlerine dönen hacılar vasıtasıyla diğer bölgelere yayıldığı noktasında ortak bir karara varmışlardır. Hastalığın başka bölgelere yayılmasının önüne geçebilmek için Hicaz bölgesinde karantina istasyonlarının kurulmasını ve bölgede koruyucu tedbirlerin alınmasını Osmanlı yönetiminden talep etmişlerdir.

Bu konferansta alınan kararlar çerçevesinde Bâb-ı Âli tarafından bir Kolera Nizamnamesi hazırlanmıştır. Kolera nizamnamesine göre, Hicaz bölgesinde karantina istasyonları kurulacak, bunun yanında alınacak ek tedbirlerle salgının önüne geçebilmek için mücadele edilecekti.²⁶ Bu nizamname Osmanlı devletinde uzun süre yürürlükte kalmıştır. Osmanlı coğrafyasında ve Avrupa'da çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebep olan 1866 salgından sonra 1870, 1876 ve 1892 yıllarında da kolera salgınları yaşanmıştır. 1892 salgını, 1870 yılında yine Hindistan'da ortaya çıkarak dünyanın birçok ülkesine yayılmıştır.²⁷

Urfa Sancağı'nda Kolera

Kolera salgını, Zor Sancağı'ndan Halep vilayetine, Halep'ten de Urfa Sancağı'na yayılmıştır.²⁸ 13 Eylül 1890 günü Halep'in merkezinde bir sokakta toplamda 15 kişi koleraya yakalanmış ve bunlarından 9'u da hayatını kaybetmiştir. Bu sokak kısa süre içerisinde yönetim tarafından "kordon" altına alınmış, gerekli olan "sıhhi tedbirler" in uygulanmasına başlanmıştır. Halep'te görülen bu kolera salgını sonrasında ise askeri ve sivil bütün okullar tatil edilmiştir.²⁹

Eylül ayı başlarında Halep'te görülen kolera salgını, henüz Urfa'ya ulaşmadan, arşiv belgesinin ifadesiyle, "sıhhiyece bulaşık" olarak kabul edilerek, yerel yöneticiler tarafından tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu

²⁶ Hicaz'da kurulan karantina teşkilatı hakkında daha geniş için, Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865–1914)*, Ankara 1996.

²⁷ Mine Şehiraltı, "İzmit'te Kolera Salgınları", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, cilt 18, sayı 3, 2010, s. 134.

²⁸ Y.PRK.ASK., 64.42.13.

²⁹ Y.PRK.ASK., 64.42.01.

maksatla, 2 Ağustos 1890 tarihinde Halep Vilayeti yönetimi, kolera salgınına karşı alınacak tedbirlerin giderlerini karşılamak amacıyla, bölgeden yeni bir vergi toplanması için Dâhiliye Nezareti'ne müracaat etmiştir. Buna göre; Halep'te olduğu gibi, Urfa'da şehrin “tedhirat ve tenzifatının” olması için “zebhiye” resmine³⁰ ilaveten, zebh olunacak her koyun ve keçiden 60, kuzudan 30, oğlaktan 20 para alınmasına izin verilmesi istenmiştir.³¹ Ancak, ilginçtir ki bu konudaki istek, bir yıl sonra, yani 11 Ağustos 1891 tarihinde kabul edilmiştir.³²

Urfa Sancağı'nda ilk kolera vakası 15 Eylül 1890 tarihinde görülmüştür.³³ Koleranın yayılmaya başlamasıyla birlikte hükümet, Halep vilayeti de dâhil olmak üzere, kolera görülen bütün bölgelerde “her türlü sıhî tedbirin alınması” için gerekenlerin yapılması talimatını vermiştir.³⁴ Bir taraftan koleranın nereden ve nasıl geldiği araştırılırken, diğer taraftan da önleyici tedbirler alınmıştır. Bu amaçla, Urfa Sancağı da dâhil olmak üzere, Halep ve çevresinde deniz ve karadan seyahat edenlerin “tahaffuzhanelerden” geçirilmesine karar verilmiştir.³⁵

Alınan bütün bu tür tedbirlere rağmen Halep'te, 18 Eylül Cumartesi günü saat 10'dan, 19 Eylül Pazar günü saat 10'a kadarki sürede, 38 kişi kolera salgınından dolayı hayatını kaybetmiştir. Aynı gün içinde Urfa Sancağı'nda da ilk ölüm vakası gerçekleşmiş ve 3 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine aynı gün Hama'da 5, Antakya'da 2 kişi koleradan ölmüştür.³⁶ Her ne kadar Urfa'da siviller arasında kolera vakası

³⁰ Kesilen hayvanlar için ödenen vergi

³¹ DH-MKT, 1855.19.01.

³² DH-MKT, 1859.33.01.

³³ Meskene'den Urfa Sancağı'na giden bir askerin koleraya yakalanarak öldüğü ileri sürülmüşse de, daha sonraki araştırmalarda bu askerin koleradan ölmediği resmi kayıtlara geçmiştir. Y.PRK.DH, 4.10.27.

³⁴ Y.PRK.DH, 4.10.24. Her ne kadar Urfa Mutasarrıfı ile Redif Tümgeneral Şevket Paşa arasında, kolera salgınına karşı, gerekli temizlik işlerinin yapılması hakkında gönderilen şikâyet yazısından dolayı, bir “husumet” yaşandığı iddia edilmişse de, yapılan inceleme ve tahkikatlar sonucunda, bunun “husumetten” kaynaklanmadığı, Urfa'da “tenzifat ve tedhirat” da bulunulduğu anlaşılmıştır. DH-MKT, 1764.108.02 ve DH-MKT, 1765.06.01, DH-MKT, 1765.76.01.

³⁵ Y.PRK.DH, 4.10.27.

³⁶ DH-MKT, 1773.73.01.

görülmüşse de, askerler arasında bu tarihe kadar herhangi bir kolera vakasına rastlanmamıştır.³⁷

Ekim ayında Urfa ve civarında kolera vakaları, alınan önlemlere rağmen artmaya başlamıştır. Halep Valisi Arif Paşa'nın raporuna göre; 10 Ekim Cuma günü Halep'te 56 kişi koleraya yakalanırken, bunlardan 24'ü hayatını kaybetmiştir. Aynı gün Urfa'da ise 6 kişi ölmüştür.³⁸ Yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre, 13 Ekim 1890 günü saat 10'dan, 14 Ekim günü saat 10'a kadar, Halep'te 27 kişi koleraya yakalanmış, bunlardan 8'i yeni, 25'i eski hastalardan olmak üzere, toplamda 33 kişi hayatını kaybetmiştir. Urfa'da ise 1 yeni 2'si eski olmak üzere 3 kişi ölmüştür.³⁹ Bu can kayıpları üzerine, merkezi hükümet tarafından bölge yöneticilerine gerekli uyarılar yapılarak, "derhal icap eden mahallerde kordonlar" teşkil edilerek "tedabir-i sıhhiye ve tahfuziyeye" itinayla devam edilmesi istenmiştir.⁴⁰ Bütün bu uyarı ve alınan tedbirlere rağmen, bölgede ölümler artarak devam etmiştir. 19 Ekim 1890 tarihli Mabeyni Hümayun ve Sıhhiye Nezareti'ne gelen yazıdan anlaşıldığına göre, 17 Ekim 1890 Cuma günü saat 10'dan ertesi günü saat 10'a kadar Halep'te 25, Hama'da 7, Urfa'da 4 kişi koleradan hayatını kaybetmiştir.⁴¹ 18 Ekim 1890 günü ise Halep'te 38, Urfa'da 3 kişi ölmüştür.⁴²

Tam manasıyla kontrol altına alınamayan kolera salgınından dolayı, Ekim ayı boyunca da can kayıpları hız kesmemiştir. Nitekim 24 Ekim Cuma günü saat 10'dan, 25 Ekim Cumartesi günü saat 10'a kadar, Halep'te 15 kişi, Urfa'da 3 kişi, Antakya'da 3 kişi, Harim'de 5 kişi olmak üzere toplamda 26 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴³ Halep valisi Arif Paşa'dan gelen telgrafa göre 27 Ekim günü için Urfa Sancağı ile ilgili bir kayıt olmamakla birlikte, buna karşın Halep'te 6, Maraş'ta 1, Antakya'da da

³⁷ 24 Eylül 1890 tarihli yazı, Y.PRK.ASK., 65.27.01.

³⁸ Y.PRK.DH, 4.10.05

³⁹ Y.PRK.ASK., 65.113.01.

⁴⁰ Y.PRK.ASK., 66.18.08. Hastalara daha iyi bir sağlık hizmeti sunulması amacıyla, Mutasarrıf Hasan Bey'in başka bir yere taşınması ve Mutasarrıflık konağının hastane olarak kullanılması tavsiye edilmişse de, ilerleyen süreçte bundan vazgeçilmiştir. DH-MKT, 1774.70.01.

⁴¹ DH-MKT, 1773.28.01.

⁴² Y.PRK.ASK., 66.18.05-Y.PRK.ASK., 66.18.07.

⁴³ DH-MKT, 1775.29.01.

32 kişinin öldüğü kaydedilmiştir.⁴⁴ 28 Ekim günü, Hama'da bir günde ölüm sayısının en yüksek olduğu gündür. 42 kişinin öldüğü Hama da, ölenler arasında Hama eczacısı da vardır. Hama'daki bu olağanüstü durum üzerine, eczacı ve tabip ihtiyacı doğmuş ve bu nedenle bölgeye 4 tabip, 3 eczacıyla birlikte, acil ihtiyaçları karşılamak amacıyla 25 bin kuruş nakdi yardım da gönderilmiştir. Gerek duyulan sağlık personelinin ise "civar mahalden hemen ve acilen" bu bölgeye sevk edilmesi istenmiştir.⁴⁵

Bölgede kolera salgınından dolayı ölümler Kasım ayı boyunca da devam etmiştir. 3 Kasım 1890 Pazar günü Başkitabet'e ve Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen kayıtlardan anlaşıldığına göre, 1 Kasım Cuma günü Antakya'da 27, Antep'te 3, Urfa'da 3 kişi vefat etmiş ve 2 Kasım saat 10'dan, 3 Kasım saat 10'a kadar ise Halep'te 2, Urfa'da 2, Antep'te de 1 kişi ölmüştür.⁴⁶ Urfa'da Kasım ayı içerisindeki en fazla ölüm, 15 Kasım günü yaşanmış ve 7 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴⁷ 26 Kasım günü Urfa'da 4, Kilis'te 4, Antep'te 6 kişi ölürken, 27 Kasım günü ise Urfa'da herhangi bir kolera vakası görülmemiştir.⁴⁸ Ancak 28 Kasım günü Urfa'da 6, Antep'te 2, Kilis'te 6, Maraş'ta 4 kişi hayatını kaybederken,⁴⁹ 29 Kasım günü ise Urfa'da 4 kişi vefat etmiştir.

Urfa'da koleradan ölümlerin en fazla olduğu ay Aralık ayıdır. Bu ay içerisinde, toplamda 156 kişi hayatını kaybetmiştir. 1-5 Aralık günleri Urfa'da koleradan dolayı herhangi bir vukuat kaydedilmezken, 6 Aralık günü 4 kişi ölmüştür.⁵⁰ 7 ve 8 Aralık günü ise Urfa'da 2 kişi hayatını kaybetmiştir.⁵¹ Urfa'da koleradan ölümlerin en fazla olduğu gün ise 10 Aralık 1890, Çarşamba günüdür. 10 Aralık günü Urfa'da tam 43 kişide kolera tespit edilmiş ve 33 kişi de hayatını kaybetmiştir. Bu arada Urfa'daki askerler arasında da 2 kolera vakası görülmüştür.⁵²

⁴⁴ Y.PRK.ASK., 66.18.02.

⁴⁵ DH-MKT, 1776.79.01.

⁴⁶ DH-MKT, 1777.115.01.

⁴⁷ Y.PRK.DH, 4.15.15.

⁴⁸ Y.PRK.DH, 4.15.11.

⁴⁹ Y.PRK.DH, 4.15.10.

⁵⁰ Y.PRK.DH, 4.15.04; Y.PRK.UM, 19.105.14; DH-MKT, 1789.100.01; DH-MKT, 1790.13.01.

⁵¹ Y.PRK.UM, 19.105.16.

⁵² Y.PRK.ASK., 68.9.01; Y.PRK.UM, 20.29.06.

Urfa'da koleradan dolayı yaşanan ölümlerdeki artış, 11 ve 12 Aralık günlerinde de devam etmiştir. 11 Aralık günü 10 kişi vefat ederken, 12 Aralık Cuma günü ise bu sayı 23'e çıkmıştır.⁵³ Bir önceki aya göre daha yüksek seyreden ölüm hadiseleri, 14 Aralık günü de devam etmiş ve 14 Aralık Saat 10'dan, 15 Aralık saat 10'a kadar, Urfa'da 9 kişi koleradan ölmüştür.⁵⁴

15 Aralık 1890 günü Urfa'da, hastalık nedeniyle sağlık merkezlerine çok fazla insanın müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Aynı gün mevcut hastalardan, biri asker olmak üzere, toplamda 27 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine, hükümet tarafından yerel yöneticilere, ölümlerin azaltılması için daha fazla gayret gösterip, gerekli tüm önlemlerin anlanması talimatı gönderilmiştir.⁵⁵ Bütün bu uyarılara rağmen ölümler durmamış ve 15-16 Aralık günü toplamda 29 kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁶ 17-18 Aralık da ise Urfa'da 9 yeni kolera vakasına rastlanırken, 9 kişi de ölmüştür.⁵⁷

Ancak Aralık ayının sonlarına doğru Urfa'da ölüm oranları azalmaya başlamıştır. 19 Aralık günü koleradan 3 kişi ölürken, 20 Aralık günü bu sayı 1'e düşmüştür.⁵⁸ Askerler arasında ise kolera vakası artık görülmemektedir.⁵⁹ 6 Ocak 1891 tarihli 5. Ordu Müşirliği'nden gelen yazıda, 26 Aralık 1890 gününden itibaren Urfa'da kolera vakası olmadığı bildirilmiştir.⁶⁰

Öyle anlaşılıyor ki, 1890 yılında Urfa'da yaşanan kolera salgınına karşı, bölgedeki doktor ve sağlık görevlileri başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda, kısa sürede kolera vakaları azalmış ve ortadan kalkmıştır. Urfa'da kolera vakaları ile başarılı bir şekilde mücadele eden Urfa Sancağı Belediye Tabibi Kostaki Efendi, Urfa'da

⁵³ DH-MKT, 1792.50.01; Y.PRK.UM, 20.29.05.

⁵⁴ DH-MKT, 1791.88.01.

⁵⁵ Y.PRK.UM, 20.29.08.

⁵⁶ Y.PRK.UM, 20.29.17.

⁵⁷ Y.PRK.UM, 20.29.16.

⁵⁸ DH-MKT, 1794.99.01.

⁵⁹ Y.PRK.UM, 20.29.21.

⁶⁰ Y.PRK.ASK., 68.49.01.

uyguladığı “usul-ı cedide-i tedavinin” Halep’te de uygulanması için Halep’e tayinini istemiştir.⁶¹

Sonuç

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren küresel bir tehdit haline gelen kolera, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de sosyal, psikolojik, ekonomik ve gündelik hayatı bütün yönleriyle derinden sarsmıştır. Öyle ki, XIX. yüzyıl, kolera yüzyılı olarak nitelendirilmiştir. Kolera bu yüzyılda, Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtalarının neredeyse tamamına yayılmış, dünyada birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Sanayi inkılabı sonucu, buharlı gemilerin ve demiryolu işletmelerinin toplum hayatına girmesiyle birlikte ulaşım kolaylaşmış, ticari hayat genişlemiş ve bir bölgeden başka bir bölgeye insan hareketliliği de hızlanmıştır. Bu da salgın hastalıkların bir yerden başka bir yere taşınması ve geniş bölgeleri etkisi altına almasını kolaylaştırmıştır. Nitekim Hindistan’da 1768’den itibaren var olan bu bölgesel hastalık, XIX. yüzyılda geniş bir coğrafyaya yayılarak, küresel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti’nin kıtaları birbirine bağlayan, deniz ve kara ticaret yollarının kesiştiği önemli bir geçiş noktasında bulunmasından dolayı, bu küresel hastalığın Osmanlı topraklarına da ulaşması zor olmamıştır. Ayrıca deniz yolu ulaşımının ve ticari ilişkilerin gelişmesi, kutsal toprakların Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde olması ve Hindistan dâhil dünyanın birçok yerinden Müslümanların hac ibadetini yerine getirmek amacıyla Osmanlı topraklarına gelmesi, kolera’nın Osmanlı coğrafyasında hızla yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Osmanlı yönetimi, kolera salgınına karşı bazı tedbirler almışsa da, alınan bu tedbirler salgınları önlemeye yeterli olmamıştır. Devletin aldığı ilk tedbir, *tahaffuzhanelerin* oluşturulmasıdır. Bu uygulamayla, bir bölgeden başka bir bölgeye hastalığın bulaşmasını ve yayılmasını engellemek amacıyla virüs taşıyan hastalar, belli bir müddet hastalığın bulunduğu yerde zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Bunun yanı sıra karantina uygulaması ve karantina istasyonlarının oluşturulması,

⁶¹ DH-MKT, 1857.36.01.

dezenfeksiyon amaçlı *tebhirhaneler*'in ihdas edilmesi de alınan diğer önlemler arasındadır.

Osmanlı belgelerinde; “illet-i kolera” , “illet-i âdiyye” veya “illet-i mahûf” olarak adlandırılan kolera, kısa süre içinde müdahale edilmediği için diğer bölgelerde olduğu gibi, Urfa Sancağı'nda da yayılmıştır. Hastalık kısa süreli de olsa bir salgına dönüşmüş, sonbahara girilmiş olması, yaz aylarına göre belki de bir şans olmuştur. Urfa'da görülen bu salgın hastalık, koleraya karşı gerekli önlemlerin alınmadığı gibi asılsız şikâyetlere rağmen kısa sürede kontrol altına alınmıştır. Zor Sancağı üzerinden Halep'e geldiği, oradan da Urfa Sancağı'na sirayet ettiği bildirilen koleradan, Sancak civarındaki yerlere göre daha az etkilendiği görülmektedir.

Urfa Sancağı'ndaki ilk ölümler 15 Eylül günü başlamıştır. Belgelere yansıdığına göre Ekim ayı içinde Urfa'da toplam 24 kişi koleradan ölmüştür. Bu sayı Kasım ayında daha da artmış ve sadece bu ay içerisinde 37 kişi koleradan hayatını kaybetmiştir. Aslında bu sayı Urfa'nın civar bölgeleriyle kıyaslandığında çok da büyük bir sayı değildir. Buradan da anlaşılacağı üzere, ölümler olmakla birlikte, kolera Urfa'da büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır.

Aralık ayı Urfa'da koleradan ölümlerde zirveye ulaştığı aydır. Bu ay içinde çok sayıda kişi koleraya yakalanırken, toplamda 156 kişi de hayatını kaybetmiştir. Urfa'da koleradan ölümlerin en fazla olduğu gün ise 10 Aralık 1890 Çarşamba günüdür. 10 Aralık günü 43 kişide kolera vakası tespit edilmiş ve 33 kişi de hayatını kaybetmiştir. Urfa'daki askerler arasında da, kolera vakası görülmüş, görülen bu kolera vakalarında az da olsa ölümler olmuştur. Urfa Sancağı'ndaki askerlerin başka kasabalara gönderilmesi ve “*esbab-ı tahaffüziyelerine ziyadesiyle dikkat ve ehemmiyet olunması*” sonucunda askerler arasında görülen kolera vakaları kısa sürede sona erdirilmiştir.

Genel olarak Urfa Sancağı'nın kolera ile mücadelede başarılı olduğu söylenebilir. Bunda bölge yöneticilerinin gayretleri yansırı, doktorların uyguladığı yeni sistemler de etkili olmuştur. Bölgede kolera şayiası sonrası hemen gerekli sıhhi tedbirlerin alınması, “kordon” ve “karantina” uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanması, koleranın kısa sürede kontrol altına alınmasında ve önlenmesinde etkili olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

DH-MKT, 1764.108.02.
DH-MKT, 1765.06.01.
DH-MKT, 1765.76.01.
DH-MKT, 1773.28.01.
DH-MKT, 1773.73.01.
DH-MKT, 1774.70.01.
DH-MKT, 1775.29.01.
DH-MKT, 1776.79.01.
DH-MKT, 1777.115.01.
DH-MKT, 1789.100.01.
DH-MKT, 1790.13.01.
DH-MKT, 1791.75.01.
DH-MKT, 1791.88.01.
DH-MKT, 1792.50.01.
DH-MKT, 1793.48.01.
DH-MKT, 1794.99.01.
DH-MKT, 1855.19.01.
DH-MKT, 1857.36.01.
DH-MKT, 1859.33.01.
Y.PRK.ASK, 64.42.01.
Y.PRK.ASK, 64.42.13.
Y.PRK.ASK, 65.113.01.
Y.PRK.ASK, 65.27.01.
Y.PRK.ASK, 66.18.02.
Y.PRK.ASK, 66.18.05.
Y.PRK.ASK, 66.18.07.
Y.PRK.ASK, 66.18.08.
Y.PRK.ASK, 68.49.01.
Y.PRK.ASK, 68.9.01.
Y.PRK.DH, 4.10.05
Y.PRK.DH, 4.10.24.
Y.PRK.DH, 4.10.25.
Y.PRK.DH, 4.10.27.
Y.PRK.DH, 4.10.27.
Y.PRK.DH, 4.15.04.
Y.PRK.DH, 4.15.10.
Y.PRK.DH, 4.15.11.
Y.PRK.DH, 4.15.15.

- Y.PRK.UM, 19.105.14.
 Y.PRK.UM, 19.105.16.
 Y.PRK.UM, 20.29.05.
 Y.PRK.UM, 20.29.06.
 Y.PRK.UM, 20.29.08.
 Y.PRK.UM, 20.29.16.
 Y.PRK.UM, 20.29.17.
 Y.PRK.UM, 20.29.21.

Kitap ve Makaleler

Ak, Mehmet, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 4, sayı 17, 2011, s. 254-268.

Akpınar, Haldun, "Bulaşıcı Hastalıkların Yayılımının Tahmininde Deterministik Modellerin Kullanılması" *Öneri Dergisi*, cilt 10, sayı 38, 2012, s. 97-103. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/165714>, 05.12.2021.

Aktaş, Esat, "Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 8, sayı 39, Ağustos 2015, s. 244-253.

Asan, Hakan, "Diyarbakır'da Toplum Sağlığını Tehdit Eden Bir Hastalık: 1890 Kolera Salgını", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, cilt I, Diyarbakır 2016, s. 349-361.

Atar, Zafer, "İzmit Ve Çevresinde Kolera Salgını (1894)", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2016, s. 839-847.

Ayar Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul 2007.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1982.

Ersoy, Nermin, GÜNGÖR, Yüksel, AKPINAR, Aslıhan, YILMAZ, Cebrail, "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit'te Salgınlar ve Karantinalar", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, cilt 2, 2015, 947-953.

Kılıç, Orhan, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ 2004.

Kumaş, Nursal, "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)", *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 21, 2011/2, s. 213- 241.

Kuneralp, Sinan, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", (çev. Münir Atalar), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (OTAM) sayı 7, 1996, s. 497-511.

M. Roberts, M., *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul 2010.

Özby, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, cilt I, İstanbul 1976.

Porta, Miquel, (ed.), *Dictionary of Epidemiology*, Oxford 2008, s. 179.

Sarıyıldız, Gülden, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22-23 Mayıs 2000)*, İstanbul 2001, s. 309-319.

Sarıyıldız, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara 1996.

Şehiraltı, Mine, "İzmit'te Kolera Salgınları", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, cilt 18, sayı 3, 2010, s. 133-139.

Topal, Murat, USLU ŞENEL, Gülşad, ARSLAN TOPAL, E. Işıl, ÖBEK, Erdal, "Antibiyotikler ve Kullanım Alanları", *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, cilt 31, sayı 3, Kasım 2015, s. 121-127.

Tuncer, A., *Toplum Sağlığında Enfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, Ankara 1982.

Turhan Sarıköse, Selma, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, (Doktora Tezi), Konya 2013.

Uludağ, Osman Şevki, "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji", *Bellekten*, cilt II, sayı 7-8, 1938, s. 445- 467.

Unat, Ekrem Kadri, *Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş*, İstanbul 1949.

Yıldırım, Nuran, "Kolera Salgınları" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5, 1994, s. 45-47.

Yıldırım, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, İstanbul 1986, s.1320-1338.

Yıldırım, Nuran, *A History of Healthcare in Istanbul*, İstanbul 2010.

Yılmaz, Özgür, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, cilt 6, sayı 1, 2017, s. 23-55.

Yılmaz, Özgür, "Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)", *Mavi Atlas*, cilt 5, sayı 1, 2017, s.172-200.

Yurdakul, Eray Serdar, "Tarihte Önemli Bulaşıcı Hastalık Salgınları", *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı Özel Dergisi*, cilt 1, sayı 3, 2015, s. 1-6.

EKLER

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BCA)

11779-
 في ١٩٠٠ Le 190
 وصول نومردسى
 N° d'arrivée
 دقيقة ساعت
 h. m. du
 ارسال
 Réexpédié
 à
 مأمورك امئاسى
 Signature de l'employé

نومره ١
 واسطه سيله
 Transmis par
 دقيقة ساعت
 h. m. du
 بدأ بخاره
 Commencé à
 حتام بخاره
 Fini à
 مأمورك امئاسى
 Signature de l'employé

L'état n'accepte aucune responsabilité
 à raison du service de la télégraphie

De Pour عن عبد ربه الى قزوين
 رقم ١٧٢

شمارات مخصوصه	طریق	روز و شب	دقیقه	ساعت	مغلی تاریخى	غروب	عدد کلمات	مغلی نومردسى
Indications au taxé	Voies	Main ou soir	Minutes	Heures	Date de départ	Group	Nom de mots	N° de dépôt
		روز	٤٠	٧	١٧٢	١٧٢	١٧٢	١٧٢

عثمانی ارشیوی
 DH.SFR
 314 104 1-1
 217-6
 (1 shf 608)

DH.SFR.00314.00104.001

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BCA)

۶
 مکتبہ بنی قلی
 شجرہ کبریٰ

سبحان روی جدید میریہ صلیبند نہ مورود ایک قطعہ نفع خاص رہ اھلکہ ہر اولیہ اور زرہ طرابلس و کتبہ
 کوفی بری و جمعہ کوفی اور بدسہ و جمعہ ایتس اور ہر اوج و بازار کوفی اور ہر اکی و قیات و جمعہ ایتس عاکر طرابلس
 اکی مصاب و اطلسہ و جمعہ ایتس بسہ مصاب و اوج و قیات و بازار کوفی ااکثر بسہ مصاب و اور زرہ بازار
 کوفی اور ہر اوج مصاب و قطعہ ز قیات و قویجولین و لاشہ عاکر شاہانہ نکتہ مراد صحری و لندہ بولین
 کی جمعہ ایتس و بازار ایتس کولندہ حصہ و قولارہ و قوعات اولین اتسا اولسہ اور قطعہ
 مطہم عالی بولندہ اور زرہ عرض کیفیہ اتسا اولسہ ہر اور فرماہ حضرت میر الامر کہ
 (امام کلاؤش) شیخ مناہ لاندہ حضرت علی صاحب

Y.PRK.UM 20/29 72

Y.PRK.UM.00020.00029.012



T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

4

تقدیر الہی

مکتبہ یونیورسیتی
بیتھون

حلب قومانڈانغندہ مورد و نغرافا درہ ابولک برنجی کوزہ نفس جلیک بسوقاغندہ اودہ سکی قولر ایلمو سوب
بیزرودہ طغوزی وفات ایتمی و مذکور سوقاغندہ طرف حکومتہ خوردودہ اللہ العوب تدبیر مقضیہ اجماع اولدی
دعوم حلیت تطیل ایلمرک بوسیا نرہ شدہ عسکر یازدی تطیل ایلمدی ورا الحمدس کر تها بجم بکوز قوغتا اولدی
اتصال و کتہ

سبحی اردو سیرتینده انانہ نغرافا درہ دمی الی عت طرفندہ اور ضرہ قولر اودہ قوغتا اولدی و فقط
اور سی صیجیم بولاسمہ عدالغندہ خوردودہ اللہ الی و سکنہ ایلم بزرہ جملدن بولسا عسکر تها ایلمر هالی
و عربانہ ارہ سندہ قولر ایلمر سابعیت ظهور بلمر انک تائید بلمر بولدی محلدہ ادر عسکر و ایلمر بوجعی وفات
ایلمر کینده عربانہ طغیلوب عسکر ایلمر سکنہ اھالیس دیلمر کونہ مدتہ قرانغندہ قولر ایلمر دیوبابدہ جمعا عسکر چویشایلم
معاونت لھانہ خانہ واجز اولغند بزر علیلمر جزای طبع ترتیب دایسک قلمینی بیایدہ واز بار اولغندہ اولغند
مطالعلم اجمیر لیمہ اورزہ عرصہ معلومانہ ابتدا قلمہ اولیایلمر اردو تها صدقہ نرہ اولر کر
الحکم علی جماعہ الامم
عسکر
عقبت

Y.PRK.ASK 64/42

1



T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

مکتوب

DH. MKT 1008. R 9, 9

1774/p

۱۷۶

اورده بونامه عذر نشانه نه اسبابه تحفیمه سینه قیام اشنا اولمش حیدر محمد اولونه عده مرهشده ده سنجیده
 برکنه دنیانه دوقبولمه اولمش بلامرغه خانه عذرله سوره ده منسبه برجه نفع الزوم بولمیشنه نکت بلامرغه
 اوجاقمه کیمانه دایمه طرفه بر بولمه سراجو طراد برینه عذرله نونک انقون دانق دایمه قریب منفعه ده حوزمه ایشله
 دیریمه یانه دیریمه دانق طرفه ده بقه خسته خانه اتقازینه منسب برکنه بولمیشده ده دانق عذرله ده اتقازینه
 منصرف اولامه ایشله دایمه برونانه نفع قیام وعده مرهشده نه امر فایده زکمه دانق عذرله ده طرفه
 مننه خانه اتقازینه عذرله برکنه برکنه بولمیشده ایشله دایمه برکنه طرفه طرفه طرفه طرفه طرفه طرفه
 درده نه طرفه دایمه برکنه برکنه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه
 دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه
 برکنه بولمیشده ایشله دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه
 ایشله دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه
 عا جمده ایشله دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه دایمه

